

Psichologijos mokslo likimas Lietuvos aukštosiose mokyklose Antrojo pasaulinio karo metais

Ignė Rasickaitė

Doktorantė
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Naujosios istorijos katedra
El. paštas: ignė.rasickaite@if.stud.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama psichologijos mokslo likimas Antrojo pasaulinio karo metu Lietuvos universitetuose. Psichologija nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu pirmųjų psichologų dėka egzistavo ir ieškojo savo vietos pagrindinėje ir vienintelėje to meto aukštojo mokslo įstaigoje – Lietuvos (vėliau – Vytauto Didžiojo) universitete. Atgavus Vilnių, dalis psichologų liko Vytauto Didžiojo universitete, dalis buvo perkelti iš Kauno į atgautą Vilniaus universitetą. Antrojo pasaulinio karo metu Vytauto Didžiojo universitetas neteko visų jame dirbusių psichologų, keleto psichologų neteko ir Vilniaus universitetas. Tačiau net ir okupacinėmis bei nepalankiomis karo sąlygomis psichologija universitete išliko. Psichologija tiek nepriklausomoje Lietuvoje, tiek sovietų, tiek nacių okupacijos ir sovietų reokupacijos pradžioje neįsitvirtino kaip atskira mokslo disciplina ir ėjo greta pedagogikos mokslo, tačiau esant net ir mažai mokslininkų grupei, Lietuvos aukštosiose mokyklose ji egzistavo.

Reikšminiai žodžiai: psichologija, psichologija Lietuvoje, psichologai, aukštasis mokslas, Antrasis pasaulinis karas, Lietuvos universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, Stepono Batoro universitetas, Vilniaus universitetas, Vilniaus valstybinis universitetas.

The Fate of Psychology in Lithuanian Higher Education Institutions during World War II

Summary. This paper examines the fate of psychology as an academic field of study in Lithuanian universities during World War II. During the period of independent Lithuania, thanks to the first psychologists, psychology existed as a science and found its place in the main and only higher education institution of the time, the Lithuanian University (later – Vytautas Magnus University). After the regaining of Vilnius, some of the psychologists stayed at Vytautas Magnus University and some were transferred from Kaunas to the regained Vilnius University. During World War II, Vytautas Magnus University lost all of its psychologists, and Vilnius University also lost several psychologists. However, even under the conditions of occupation and adverse war conditions, psychology survived at the university. Although psychology established itself as a separate scientific discipline in independent Lithuania, it hadn't become one either during the Nazi occupation or the first or second Soviet occupations, instead existing alongside the science of pedagogy in Lithuanian higher education institutions, even with a small group of researchers.

Keywords: psychology, psychology in Lithuania, psychologists, higher education, World War II, Lithuanian University, Vytautas Magnus University, Stephen Batory University, Vilnius University, Vilnius State University.

Įvadas

Mokslinės disciplinos įsitvirtinimas kokioje nors konkrečioje valstybėje yra baigtinis tada, kai dalykas yra dėstomas universitete ir (ar) mokykloje, leidžiamas šiai disciplinai skirtas žurnalas ir toji mokslinė disciplina yra pritaikoma praktiškai¹. Universiteto, kaip daugiaprasmės mokslinės sklaidos vieta, iliustruoja ir mokslinės psichologijos kūrėju vadinamo Wilhelmo Wundto pavyzdys. Jis būtent Leipcigo universitete įkūrė Eksperimentinės psichologijos laboratoriją, į kurią studijuoti studentai traukė iš daugelio Europos, JAV ir Azijos šalių². Lietuvos atvejis taip pat nėra jokia išimtis, nes ir čia pirmoji psichologus vienijanti institucija buvo universitetas. Tad šio straipsnio pagrindiniu objektu tampa universitetas, o tai reiškia, kad psichologijos raida ir būklė Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu bus tiriamos instituciniu lygmeniu. Tačiau jokia institucija negali gyvuoti be joje dirbančių žmonių, šiuo atveju – mokslininkų (psichologų), kurie bus pagrindiniai šio straipsnio veikėjai.

Lietuvoje 1922–1939 m. veikė Lietuvos (vėliau – Vytauto Didžiojo) universitetas (VDU), kuris beveik dvidešimt metų čia buvo vienintelė aukštoji mokykla. Antrojo pasaulinio karo pradžioje Lietuvai atgavus Vilnių prasidėjo pokyčiai ir aukštosiose mokyklose – buvo likviduotas lenkiškasis Stepono Batoro universitetas (SBU) ir atkurtas lietuviškasis Vilniaus universitetas (VU). Lietuvoje nuo to laiko pradėjo veikti du – Vilniaus ir Vytauto Didžiojo – universitetai, o fakultetai abiejuose universitetuose buvo padalinti. Visų pirma iš Kauno į VU buvo perkelti Humanitarinių mokslų ir Teisės fakultetai, o kartu su jais ir visi studentai bei profesūra³.

Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu veikė apie dešimt psichologų, kurie, be kita ko, dėstė ir VDU Humanitarinių mokslų ir Teologijos-filosofijos fakultetuose⁴. Antrojo pasaulinio karo pradžioje įvykęs universitetų (o kartu ir fakultetų) padalijimas leidžia kelti hipotezę, kad psichologija nuo to laiko pradėjo veikti nebe viename, o dviejuose universitetuose ir kad Teologijos-filosofijos fakultete dėstę psichologai greičiausiai liko Kaune, o Humanitarinių mokslų fakultete dirbusieji veikiausiai persikėlė į Vilnių. Bendras Antrojo pasaulinio karo laikotarpio kontekstas verčia kelti klausimą apie psichologų (iš)likimą dėl įvairių su karu susijusių priežasčių, o sovietų, nacių ir vėl sovietų okupacijos – apie ideologinius pokyčius šioje srityje.

Daugiau klausimų, o ne atsakymų aptinkama, atsižvelgus į tyrimų būklę. Psichologiją Lietuvoje kol kas yra tyrinėję tik patys psichologai. Dažniausiai jie, kaip ir pritinka atitinkamos srities atstovams, tyrinėjantiems savo mokslo istoriją, tyrimuose perteikia tik bendrą psichologijos raidą, kurią galima pavadinti tradicine mokslo istorija, kai mokslo sritis analizuojama fragmentiškai, daugiausia koncentruojantis į faktų, teorijų ir metodų visumą, kurią dar XX a. septintajame dešimtmetyje kritikavo JAV filosofas ir istorikas Thomas S. Kuhnas⁵. Tai būdinga mokslo istoriją iš *vidaus* tyrinėjantiems konkrečios

¹ M. G. Ash, 2008, p. 252.

² Th. H. Leahey, 2012, p. 219.

³ S. Jegelevičius, 2009, p. 765.

⁴ I. Rasickaitė, 2021, p. 18, 19.

⁵ Th. S. Kuhn, 2003, p. 17.

srities mokslininkams. Jie dažnai nesiremia pirminiais šaltiniais, todėl juose pasigendama kritiškumo ir gilesnės analizės. Lietuvos psychologai daugiausia koncentruojasi į psichologijos raidą Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu ir į sovietų Lietuvos psichologijos etapą. Dėl to, kad kreipiamas dėmesys tik į šiuos laikotarpius, iš konteksto iškrinta Antrojo pasaulinio karo laikotarpis, kuris psichologų tekstuose pasirodo tik fragmentiškai. Pažymima, kad apskritai lietuviškiems mokslo istorijos tyrimams būdinga prašyti Antrojo pasaulinio karo etapą. Tyrinėtojai dažnu atveju iš karto gilina arba į tarpukarį, arba į sovietmetį, tad konkrečios mokslo srities karo laikotarpiu tyrimų yra itin mažai⁶. Esmine problema laikoma ne tik nedidelis informacijos apie šį laikotarpį kiekis, bet ir pateikiami skuboti apibendrinimai bei išvados, kurios kartais rodo neišsamų ir netgi iškreiptą psichologijos aptariamu laikotarpiu vaizdą.

Atsižvelgus į tyrimų būklę, linkstama manyti, kad neištirtas etapas keičia psichologijos istorijos naratyvą, o tai padeda išsigryninti pagrindinį šio straipsnio tikslą – ištirti psichologijos likimą Lietuvos aukštosiose mokyklose Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu. Tyrimo tikslas bus įgyvendinamas, išsikeliant tokius uždavinius: 1) nustatyti, keliuose aukštosiose mokyklose psichologija egzistavo Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu; 2) išanalizuoti psichologijos turinį ir funkciją universitetuose ir šios mokslo srities įtaką už jų ribų; 3) ištirti, kokie žmonės tuo metu užsiėmė psichologija ir kodėl būtent jie; 4) nustatyti, ar būta kokių nors ideologinių pokyčių psichologijoje sovietų ir nacių okupacijų laikotarpiu; 5) išsiaiškinti, ar būta kokios nors formos tarpukario, o galbūt ir Stepono Batoro universiteto veiklos tęstinumo.

Pagrindinis šio tyrimo tikslas bus įgyvendinamas pasitelkiant tris metodus: šaltinių kritinės analizės metodą, istorinį-aprašomąjį metodą ir istorinės rekonstrukcijos metodą.

Kaip minėta, psichologijos Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu tyrimų yra itin mažai. Psichologai, kurie yra pagrindiniai lietuviškosios psichologijos istorijos tyrinėtojai, apie šį laikotarpį savo tyrimuose dažniausiai užsimena tik keliais sakiniais, geriausiu atveju galima aptikti kelias pastraipas. Visų pirma galima paminėti 1967 m. Aleksandro Jacikevičiaus rašytą tekstą⁷, kuriame jis nagrinėja psichologijos mokslo raidą sovietmečiu ir savo tyrimą pradeda nuo 1940 m. Lyginant tekstus, parašytus apie psichologiją Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu, šis tekstas yra išsamiausias, tačiau atsižvelgiant į teksto parašymo datą, reikėtų šį straipsnį laikyti veikia šaltiniu, o ne naudotina istoriografinė pozicija. Rodos, ankstyviausiame tekste apie psichologijos plėtrą Lietuvoje, rašytame Albino Bagdono jau atkūrus nepriklausomybę, šio laikotarpio psichologijos būklei ir psichologų situacijai dėmesio skiriama itin nedaug⁸. Šiek tiek apie tai savo tekste, analizuojančiame klinikinės psichologijos ištakas, kalba Danutė Gailienė⁹. Keletą faktų apie tai pateikia ir Marija Garbačiauskienė savo knygoje¹⁰. Tekstuose po 2000-ųjų šiam laikotarpiui daug dėmesio taip pat neskiriama. Kelių mokslininkų ko-

⁶ N. Juchnevičienė, 2013; H. Jasiūnas, V. Verikaitė, 2007.

⁷ A. Jacikevičius, 1967.

⁸ A. Bagdonas, 1991.

⁹ D. Gailienė, 1997.

¹⁰ *Psichologai apie žmogaus raidą*, 1999.

manda 2008 m. tarptautiniame žurnale pristatė psichologijos istoriją, tačiau apie Antrojo pasaulinio karo laikotarpį ten kalbama nedaug¹¹. Vos keliais sakiniais šį laikotarpį psichologijos institucionalizacijos Lietuvoje tyrime aptaria A. Bagdonas¹². Protarpiais apie psichologijos situaciją universitete užsimenama ir Vilniaus universitetui skirtuose tyrimuose, bet daugiausia ten pateikiami chronologija grįsti faktai¹³. Pavienių faktų apie šį laikotarpį galima aptikti ir tekstuose, pristatančiuose konkrečių psichologų biografijas¹⁴.

Siekiant tyrimus papildyti ir užtaisyti istoriografines spragas, šiame straipsnyje bus pasitelkiami dviejų grupių šaltiniai: 1) archyviniai dokumentai ir 2) publikuoti šaltiniai. Daugiausia šiame straipsnyje naudojami archyviniai dokumentai, saugomi Lietuvos centriname valstybės archyve (LCVA) ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (VUB RS). Iš LCVA bus naudojamosi Stepono Batoro universiteto fonde (LCVA, f. 175) saugomais su SBU susijusiais dokumentais: paskaitų tvarkaraščiais, universiteto vadovybės pranešimais; iš Vilniaus valstybinio universiteto fondo (LCVA, f. R-856): universiteto darbuotojų tarnybinėmis bylomis, Lietuvos TSR švietimo ministerijos dokumentais, universiteto vadovybės ir darbuotojų pranešimais ar jų nuorašais; iš Vytauto Didžiojo universiteto fondo (LCVA, f. 631): universiteto vadovybės ir darbuotojų pranešimais, įsakymais ar jų nuorašais, Lietuvos Respublikos švietimo ministerijos pranešimais; iš Švietimo ministerijos fondo (LCVA, f. 391): aukštųjų mokyklų darbuotojų asmens bylomis. VUB RS buvo naudojami dokumentai iš Vilniaus universiteto fondo (VUB RS, F98): Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžių protokolai, įvairūs universiteto vadovybės dokumentai; iš Jono Vabalo-Gudaičio fondo (VUB RS, F126): su aukštosiomis mokyklomis susiję dokumentai (pareiškimai, prašymai, įsakymai, kiti pavieniai dokumentai); iš Alfonso Gučo fondo (VUB RS, F142)¹⁵: su aukštosiomis mokyklomis susiję dokumentai (pareiškimai, prašymai, įsakymai, kiti pavieniai dokumentai), pavieniai asmeniniai dokumentai, Antrojo pasaulinio karo metu A. Gučo susirašinėjimas su žmona Giedre Gučiene. Iš publikuotų šaltinių grupės bus naudojami su Lietuvos universitetais susiję tvarkaraščiai, saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos saugyklose.

Straipsnio chronologinių ribų pradžia aiškinama atsižvelgiant į karo ir politinę situaciją. Antrasis pasaulinis karas prasidėjo 1939 m. rugsėjo 1 d. nacistinei Vokietijai užpuolus Lenkiją. Tų pačių metų rugsėjo 17 d. Lenkiją užpuolė Sovietų Sąjunga, o rugsėjo 19 d. sovietai užėmė ir Vilnių. Tai truko neilgai, nes 1939 m. spalio 10 d. Lietuva pasirašė sutartį su SSRS ir atgavo Vilnių, kartu ir Vilniuje esantį universitetą. 1939 m. yra svarbūs aukštųjų mokyklų kontekste, nes SBU buvo uždarytas, iš Kauno perkelta dalis VDU ir atkurtas VU, o kita dalis VDU liko funkcionuoti Kaune. Į šią painią aukštųjų mokyklų situaciją pateko ir psichologijos mokslas. Straipsnio chronologinės ribos apima karo metu Lietuvoje buvusias sovietų, nacių okupacijas ir sovietų reokupacijos pradžią.

¹¹ A. Bagdonas et al., 2008.

¹² A. Bagdonas, 2018.

¹³ A. Bagdonas, 2009; A. Liaugminas, 1972.

¹⁴ *Lietuvos psichologija amžių sandūroje*, 1997.

¹⁵ Alfonso Gučo fondas (Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 142) yra sutvarkytas, tačiau jame esantys dokumentai neturi numeracijos, dėl šios priežasties šiame straipsnyje iš šio fondo naudojami dokumentai taip pat nėra sunumeruoti.

Chronologinių ribų pabaiga laikomi 1944 m., su kuriais prasidėjo sovietų reokupacija ir kurie ženklina naują etapą psichologijos istorijoje.

1939–1940 m. nepriklausomas laikotarpis ir psichologija dviejuose Lietuvos universitetuose

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui ir 1939 m. rugsėjį sovietų kariuomenei užėmus Vilnių ir Rytų Lietuvą, o spalio 10 d. sovietams grąžinus Lietuvai Vilnių, be kita ko, sutriko ir SBU darbas. Šiame universitete studentams paskaitos ir kiti užsiėmimai lenkų kalba vyko iki 1939 m. gruodžio 15 d., kai Lietuvos Seimo nutarimu buvo atkurtas lietuviškasis VU¹⁶.

SBU Vilniuje XX a. trečiajame dešimtmetyje psichologija kaip vienas iš dalykų buvo dėstoma Humanitarinių mokslų, Medicinos ir Teologijos fakultetuose¹⁷. Vietinių psichologų SBU nebuvo, todėl psichologiją čia dėstė filosofai, psichiatrai, buvo kviečiami profesorai iš kitų Lenkijos universitetų¹⁸. Pirmuoju psichologu SBU negausiuose tekstuose¹⁹ apie šį laikotarpį įprastai įvardijamas varšuvietis psichologas Bohdanas Zawadzki²⁰. Tačiau šaltiniai atskleidžia, kad prieš B. Zawadzkiui pradėdant dirbti SBU, 1933–1934 m. į psichologijos katedrą²¹ buvo pakviestas dirbti kunigas Mieczysławas Dybowski²², kurį, remiantis šaltiniais, vertėtų laikyti pirmuoju vietiniu psichologu universitete. Pats B. Zawadzki Bendrosios ir pedagoginės psichologijos katedroje pradėjo dirbti nuo 1935–1936 mokslo metų²³ ir dirbo iki 1939 m. Nuo 1936 m. vasario iki 1939 m. gruodžio mėnesio B. Zawadzki asistente dirbo Lidia Wołoszynowa²⁴, kuri vėliau tapo garsia psichologijos profesore Lenkijoje²⁵.

B. Zawadzki SBU dirbo iki 1939-ųjų, tačiau ne iki pat universiteto uždarymo. 1939 m. rugpjūčio 30 d. jis parašė raštą Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui, kad kaip atsargos karininkas yra mobilizuojamas į Lenkijos kariuomenę ir vadovavimą katedrai perda-

¹⁶ S. Jegelevičius, R. Gaidis, 2019, p. 90.

¹⁷ M. Gawrońska-Garstka, 2016, p. 71, 98, 139.

¹⁸ Ten pat, p. 71, 73, 69.

¹⁹ Apie psichologijos vietą ir būklę SBU rašyta nedaug ir tik epizodiškai. Keletas tyrimų pavyzdžių: A. Bagdonas, 2009; R. Sperskienė, 2011/2012; M. Gawrońska-Garstka, 2016.

²⁰ A. Bagdonas, 2009, p. 28.

²¹ Tuo laikotarpiu katedros pavadinimas skirtinguose dokumentuose, esančiuose Lietuvos centrinio valstybės archyvo Stepono Batoro universiteto fonde (Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 175), įvardijamas skirtingai, todėl daroma prielaida, kad pavadinimas tuo metu dar nebuvo nusistovėjęs.

²² Sprawozdanie Dziekana Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego dla Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie powołania Ks. Dr. Mieczysława Dybowskiego do Katedry Psychologii, 1933-10-5, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 175, ap. 1(I)Bb, b. 87, l. 5.

²³ Wniosek Dziekana Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego do Kwestury USB o wypłatę wynagrodzenia dla dr. Bohdana Zawadzkiego, 1935-11-27, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 175, ap. 1(I)Bb, b. 790, l. 4.

²⁴ [Vilniaus universiteto] Administracinio Ūkinio Sekretoriaus Viršininko išrašytas pažymėjimas Lidijai Wołoszynowej dėl žyminio mokesčio atleidimo, 1941-03-18, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 175, ap. 1(I)Bb, b. 920, l. 38.

²⁵ „Lidia Wołoszynowa“.

vė filosofui Tadeuszui Czezowskiui²⁶. Panašu, kad universitetas paskutinius nepilnus du mėnesius dirbo be (kaip dabar turimi duomenys rodo) vienintelio psichologo ir neaišku, koks būtų buvęs psichologijos likimas SBU, jei Lenkija nebūtų netekusi Vilniaus. Lietuvos psichologijos raidai ankstyvas B. Zawadzkiio pasitraukimas iš universiteto reiškė, jog greičiausiai netekta galimybės, kad būtent psichologijos mokslo atstovas bus tas vienas iš nedaugelio lenkiškajame universitete dirbusių akademikų, kuris liks universitete ir savo lenkišką patirtį perkels į lietuviškąjį kontekstą. Tokiu atveju lenkiškojo tęstinumo telieka ieškoti materialiniuose ir intelektualiniuose (pavyzdžiui, gal per karą išliko SBU laikotarpio psichologijos eksperimentams skirtų aparatų) ir materialiniuose-idėjiniuose (pavyzdžiui, gal per karą liko knygų ir konspektų, kuriuos naudojo psichologiją SBU dėščiusieji ir psichologiją studijavusieji) objektuose. Galima daryti prielaidą, kad bent jau dalis su psichologija susijusių knygų galėjo likti VU, nes 1939 m. gruodžio 18–19 d. iš SBU į VU buvo perimtas viešosios bibliotekos turtas. Tačiau psichologijos knygų perkėlimą patvirtinti sunku, nes savarankiškos bibliotekos, veikusios fakultetuose, kabinetuose bei seminaruose, nebuvo perkeltos²⁷. Galbūt tai būtų galima išsiaiškinti patyrinėjus B. Zawadzkiio fondą, esantį Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje²⁸.

Atgavus Vilnių Lietuvos valdžiai reikėjo spręsti dėl aukštojo mokslo atkūrimo, aukštojo mokslo įstaigų skaičiaus ir išsidėstymo Lietuvoje²⁹. Sprendimas atsispindi 1939 m. gruodžio 13 d. Lietuvos Respublikos Seimo išleistame įsakyme, kuriame paskelbta, kad Lietuvoje nuo to laiko pradėjo egzistuoti du – Vilniaus ir Vytauto Didžiojo – universitetai³⁰. Padalinus universitetus, vyko ir fakultetų dalijimai. Visų pirma iš Kauno į VU buvo perkelti Humanitarinių mokslų ir Teisės fakultetai, o kartu su jais ir visi studentai bei dėstytojai. 1940 m. sausio 15 d. pradėtas ir tų pačių metų birželio 15 d. baigtas VU semestras. Nepriklausomoje Lietuvoje VU ir kitokios sudėties nei buvo iki tol VDU veikė vieną semestrą³¹. Tai leidžia daryti prielaidą, kad psichologija šiuo laikotarpiu egzistavo dviejuose universitetuose.

Verta žvilgtelėti į ištakas. Lietuvoje Pirmosios Respublikos laikotarpiu Lietuvos universitete psichologija pasižymėjo dvilypumu, nes buvo dėstoma Humanitarinių mokslų ir Teologijos-filosofijos fakultetuose³². Pastarajame fakultete dėstė psichologai Mečislovas Reiny, Jonas Pankauskas ir Jonas Steponavičius, o Humanitarinių mokslų fakultete – J. Vabalas-Gudaitis, Vladimiras Lazersonas, A. Gučas ir Kazimieras Dausa.

Šaltiniai atskleidžia, kad atgavus Vilnių kartu su į VU perkeltu Humanitarinių mokslų fakultetu persikėlė ir visi ten Pirmosios Respublikos laikotarpiu dirbė psichologai – V. Lazersonas, J. Vabalas-Gudaitis, A. Gučas ir K. Dausa. Nuo Lietuvos universiteto įsi-

²⁶ R. Sperskienė, 2011/2012, p. 117.

²⁷ A. Bumblauskas et al., 2019, p. 515.

²⁸ Bohdano Zawadzkiio fondas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 157.

²⁹ A. Pūraitė, 2011, p. 72.

³⁰ *Universitas Vilnensis 1579–2004*, 2004, p. 41.

³¹ S. Jegelevičius, 2009, p. 765.

³² Šį dvilypumą netgi galima laikyti lietuviškosios psichologijos savitumu, nes užsienio universitetuose psichologija dažniausiai būdavo tik Humanitarinių mokslų fakultete dėstomas dalykas (I. Rasickaitė, 2021, p. 70).

kūrimo VDU Humanitarinių mokslų ir Teologijos-filosofijos fakultetai turėjo po atskiras psichologijos ir pedagogikos katedras, tačiau XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje katedros buvo sujungtos. V. Lazersono tarnybos lapas atskleidžia, kad VU katedros vėl buvo atskirtos, nes jis buvo išrinktas Psichologijos katedros vedėju³³ ir pirmą kartą per savo karjerą universitete pradėjo eiti vadovaujamas pareigas. J. Vabalas-Gudaitis buvo išrinktas Pedagogikos katedros vedėju ir Fizinio auklėjimo katedros globėju³⁴. K. Dausa tapo J. Vabalo-Gudaičio vyr. asistentu³⁵, o A. Gučas jaunesniuoju jo asistentu³⁶. Neaptikta kokių nors šaltinių, padedančių suprasti, kodėl psichologijos ir pedagogikos katedros vėl buvo atskirtos, tačiau čia galima įžvelgti tam tikrą psichologijos dalyko autonomiškumą.

Humanitarinių mokslų fakultete psichologijos dalykai buvo dėstomi filosofijos ir pedagogikos grupių studentams. Lietuvos universitete tarpukario laikotarpiu susiformavo atskiros filosofijos studijos Teologijos-filosofijos ir Humanitarinių mokslų fakultetuose³⁷, todėl perkėlus Humanitarinių mokslų fakultetą iš Kauno į Vilnių, persikėlė ir šio fakulteto filosofai. Šaltiniai suteikia informacijos apie tai, kad filosofijos srities studentams psichologija buvo tik vienas iš dalykų, kuris buvo orientuotas į bendrą susipažinimą su dalyku, nes studentams filosofas Izidorius Tamošaitis dėstė bendrąją psichologiją. O psichologai dirbo su pedagogikos grupės studentais. Daugiausia čia buvo dėstomi su pedagogika ir pedagogine psichologija susiję dalykai: pedagoginė psichologija, vaikų psichopatologija, sisteminės pedagogikos pagrindai, bendroji didaktika, pedagoginė didaktika, pedagogikos istorija, vedami pedagogikos seminarai ir proseminarai. Vienintelis grynai su psichologija susijęs dalykas buvo J. Vabalo-Gudaičio (jam padėjo V. Lazersonas ir K. Dausa) vedami psichologijos seminarai³⁸.

Dėstomi dalykai rodo pedagoginės psichologijos dominavimą. Jei žiūrėsime į ištakas, tai pedagoginė psichologija dominavo ir Kaune. Ji svarbią vietą užėmė ne tik tarp VDU dėstomų dalykų, bet ir teoriniuose tyrimuose, kuriais daugiausia užsiėmė J. Vabalas-Gudaitis, ir psichologijos taikymo srityje, nes psichotechnika ir pedagoginė psichologija buvo pagrindinės taikomosios psichologijos šakos³⁹. Tai galima sieti su lokaliomis to meto aktualijomis – Lietuvos politine situacija, švietimo sistemos ir ugdymo krypties kūrimu⁴⁰ ir su valstybės siekiu rengti kvalifikuotus mokytojus⁴¹. Galima pažiūrėti ir plačiau – pedagoginė psichologija, bent jau Europoje, atsirado XIX a. pabaigoje ir pagrindiniu siekiu šios srities

³³ Vladimiro Lazersono tarnybos lapas, 1940-09-07, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-856, ap. 2, b. 472, l. 1–2.

³⁴ Vilniaus universiteto dėstytojų (J. Vabalo-Gudaičio, V. Sezemano, V. Lazersono) pareiškimas Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui prie p. A. Gučo prašymo, 1940-09-13, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 142-8.

³⁵ Kazio Dausos tarnybinė byla, 1935–1944, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-856, ap. 2, b. 156, l. 2.

³⁶ Vilniaus universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Tarybos posėdžio protokolas Nr. 6, 1940-03-14, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 98, b. VU1, l. 12, 12 a. p.

³⁷ *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*, 1972, p. 159.

³⁸ *Vilniaus universiteto 1940 m. pavasario semestro paskaitų tvarkaraščiai ir taisyklės*, Vilnius, 1940, p. 12, 13, 18.

³⁹ I. Rasickaitė, 2021, p. 70.

⁴⁰ M. Karčiauskienė, 2016, p. 4.

⁴¹ D. Bukelevičiūtė, 2016, p. 214.

plėtotojai laikė psichologinių žinių pritaikymą ugdymo praktikoje⁴², o psichologiją Lietuvoje kūrę psichologai iš pradžių žinių sėmėsi Vakarų Europos ir Rusijos imperijos universitetuose, kuriuose daugiausia gilinosi į pedagoginę psichologiją⁴³. Taigi šis kontekstas leidžia daryti prielaidą, kad VU su pedagogine psichologija susiję dalykai, atgavus sostinę Vilnių, kaip ir Kaune, galėjo būti priklausomi nuo švietimo klausimų, nes Lietuvos valdžia Vilniuje iš karto ėmėsi permainų švietimo srityje – siekė ją lietuvininti⁴⁴.

VDU 1939–1940 m. laikotarpis lietuviškojoje istoriografijoje yra sulaukęs mažai dėmesio⁴⁵. Dėl šios priežasties ir dėl šaltinių stokos apie psichologijos būklę šiuo laikotarpiu VDU galima pasakyti kur kas mažiau nei apie VU. Šaltiniai atskleidžia, kad iki sovietinės okupacijos pradžios fakultete dirbo ir M. Reinys⁴⁶, ir J. Pankauskas⁴⁷. Panašu, kad tarpukariu fakultete dirbęs J. Steponavičius 1939–1940 m. universitete nedirbo, nes nuo 1933 m. jis gyveno Utenoje ir Zarasuose, o 1944 m. pasitraukė į Vokietiją⁴⁸. Tarpukariu ir 1939–1940 m. fakultete buvo dėstoma bendroji, lyginamoji ir pedagoginė psichologija⁴⁹, taip pat eksperimentinė psichologija, pedagogija ir eksperimentinė pedagogika⁵⁰. Be to, J. Pankauskas 1940 m. birželio 1 d. apgynė habilitacinį darbą ir tapo Pedagogikos ir jos istorijos katedros privatdocentu. Panašu, kad čia buvo apgintas pirmasis psichologijos srities darbas⁵¹ habilitacijos daktaro laipsniui gauti⁵² Lietuvoje. Taip pat, atsižvelgiant į tai, kad Teologijos-filosofijos fakulteto filosofijos skyrius buvo tarsi pedagoginis institutas, rengiantis mokytojus vidurinėms mokykloms⁵³, ir į dėstomus dalykus, daroma prielaida, jog psichologija visą tarpukarį ir paskutinį nepriklausomos Lietuvos pusmetį ir šiame fakultete buvo suvokiama kaip pedagoginė ir turėjo prisidėti prie lietuviškojo švietimo puoselėjimo – rengti būsimus pedagogus.

Pirmoji sovietinė okupacija ir ryškėjanti sovietinė pedagogizacija

1940 m. birželio 15 d. Raudonoji armija okupavo Lietuvą. Nuo pat pirmų okupacijos dienų prasidėjo ir viso kultūrinio gyvenimo pertvarkymas pagal sovietinius standartus,

⁴² K. Wright, E. Buvhanan, 2020, p. 2.

⁴³ I. Rasickaitė, 2021, p. 18–35.

⁴⁴ D. Bukelevičiūtė, 2016, p. 297.

⁴⁵ Vienas iš nedaugelio šio laikotarpio tyrimų, skirtų VDU, pavyzdys: M. Kuodys, 2015.

⁴⁶ Mečislavo Reinio Curriculum vitae, 1929-02-01, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 631, ap. 3, b. 608, l. 7 a. p.

⁴⁷ Jono Pankausko tarnybos lapas, 1940-10-15, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 631, ap. 3, b. 529, l. 36.

⁴⁸ J. Steponavičius, 1924, p. 58.

⁴⁹ Mečislavo Reinio Curriculum vitae, 1929-02-01, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 631, ap. 3, b. 608, l. 7 a. p.

⁵⁰ Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus raštas dėl Vinco Čepinskio pripažinimo Teologijos-filosofijos fakulteto dekanu ir Jono Pankausko aukštojo mokslo laipsnio patvirtinimas, 1930-08-26, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 631, ap. 3, b. 529, l. 2.

⁵¹ Jonas Pankauskas, *Tipų problema naujojo psichologijoje. Habilitacijos darbas*.

⁵² Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus raštas dėl Vinco Čepinskio pripažinimo Teologijos-filosofijos fakulteto dekanu ir Jono Pankausko aukštojo mokslo laipsnio patvirtinimas, 1930-08-26, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 631, ap. 3, b. 529, l. 36.

⁵³ D. Mačiulis, 2015, p. 40.

nes sovietai kultūrinę veiklą tapatino su ideologine-politine indoktrinacija. Kultūrinio gyvenimo kontrole rūpintis buvo pavesta švietimo liaudies komisarui. Siekiant labiau kontroliuoti mokslą Lietuvoje, 1941 m. pradžioje buvo įkurta LSSR mokslų akademija, pradėta steigti mokslinio tyrimo institutus⁵⁴.

1940 m. liepos 16 d. VDU buvo uždarytas Teologijos-filosofijos fakultetas⁵⁵. Psichologai, kaip ir kiti ten dirbę akademikai, buvo atleisti iš pareigų. J. Pankauskas po atleidimo maždaug metus dėstė vokiečių kalbą Kauno politechnikume, 1941 m. birželio 15 d. su šeima buvo ištremtas Sibirą⁵⁶. Apie M. Reinį galima pasakyti tik tiek, kad 1940 m., prasidėjus okupacijai, jis tapo Vilniaus arkivyskupo Romualdo Jałbrzykowskio padėjėju ir, kiek žinoma, nuo to laiko akademinė veikla nebeužsiėmė⁵⁷. Užbėgus už akių galima pridurti, kad 1941 m. liepos 28 d. Laikinoji Lietuvos Vyriausybė VDU įsteigė Filosofijos fakultetą, kuris gyvavo iki 1943 m. kovo 17 d. Kadangi fakultete nebeliko psichologų, daroma prielaida, kad pedagogikos ir psichologijos katedros nebuvo atkurtos, bet psichologija buvo dėstoma kaip vienas iš bendrų dalykų, nes, anot Prano Čepėno, šiuo laikotarpiu psichologiją universitete dėstė Juozas Girmius⁵⁸. Taigi daroma išvada, kad psichologijos gyvavimas dviejuose universitetuose nepriklausomu laikotarpiu truko tik keletą mėnesių – iki pirmosios sovietinės okupacijos.

VU nuo pirmųjų okupacijos mėnesių buvo imtas pertvarkyti pagal sovietinių universitetų modelį – buvo uždamos studentų organizacijos, pradėtos sovietizuoti studijos, dėl politinių priežasčių buvo atleidžiami dėstytojai⁵⁹. Sovietai nuo pat pradžių vykdė vadinamąjį kadru valymą. Humanitarinių mokslų fakultetas kadru valymo metu neteko dviejų su psichologija susijusių dalykus dėščiųsių akademikų. Tuometinis VU Filosofijos katedros vedėjas I. Tamošaitis 1941 m. buvo represuotas, įkalintas ir ištremtas į Sibirą⁶⁰. Netekta ir K. Dausos, kuris 1941 m. birželio trėmimų metu taip pat buvo ištremtas į Sibirą⁶¹.

Psichologų gretose liko V. Lazersonas ir J. Vabalas-Gudaitis, kurių darbinės pozicijos universitete buvo išlaikytos. V. Lazersonas toliau ėjo Humanitarinių mokslų fakulteto Psichologijos katedros vedėjo pareigas⁶², J. Vabalas-Gudaitis – Pedagogikos katedros vedėjo pareigas⁶³. A. Gučas 1940 m. spalio mėnesį iš Pedagogikos katedros buvo perkeltas į Psichologijos katedrą ir tapo vyresnioju asistentu⁶⁴, o po keleto mėnesių jo pareigos buvo

⁵⁴ Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990, 2005, p. 11.

⁵⁵ *Vytauto Didžiojo universitetas*, 2008, p. 59.

⁵⁶ A. Ruzgas, 2004.

⁵⁷ A. Bitautas et al., 2016, p. 336.

⁵⁸ *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*, 1972, p. 380.

⁵⁹ S. Jegelevičius, R. Gaidis, 2019, p. 93.

⁶⁰ *Izidorius Tamošaitis*, 2010, p. 8.

⁶¹ *Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*, 1972, p. 404.

⁶² Švietimo Ministerija Vilniaus universitetas. Vlodo Lazersono tarnybinė byla Nr. 203, 1922–1944, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-856, ap. 2, b. 472, l. 6.

⁶³ Vilniaus valstybinis universitetas. Lietuvos TSR švietimo liaudies komisaro ir švietimo ministerijos valdytojo Vilniuje įsakymų personalo klausimais nuorašai. 1940-09-10 – 1941-06-26; 1940-12-20 nuorašas, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R856, ap. 1, b. 40, l. 17.

⁶⁴ Vilniaus universiteto Rektoriaus aktas Nr. 2, 1940-10-14, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 98, b. VU14, l. 57.

pakeltos ir jis tapo vyr. dėstytoju⁶⁵. Dokumentuose šmėžuoja ir filosofo Jono Štraucho, kuris dirbo Pedagogikos katedroje kaip valandininkas, pavardė⁶⁶. 1940 m. rugpjūčio 13 d. iš VDU į VU buvo perkelta Eksperimentinės psichologijos laboratorija⁶⁷. Šaltiniai atskleidžia, kad laboratorija vykdė dvejopas funkcijas – joje buvo atliekami tiek su pedagogika, tiek su psichologija susiję eksperimentai. V. Lazersonas vadovavo psichologijos, o J. Vabalas-Gudaitis – pedagogikos laboratorijai. Greičiausiai su V. Lazersonu dirbo A. Gučas, o su J. Vabalu-Gudaičiu universitete naujas žmogus – Jonas Minginas.

VU 1940 m. rudens semestrą Humanitarinių mokslų fakultete veikė Istorijos, Filologijos ir Filosofijos skyriai⁶⁸. Psichologijos ir Pedagogikos katedros veikė Filosofijos skyriuje⁶⁹. Sovietinių aukštųjų mokyklų studijų programos buvo valdomos administraciniu principu „iš viršaus į apačią“ ir sudaromos centriniu lygmeniu. Sąjunginėje švietimo ministerijoje veikė specialus Studijų kursų departamentas, kuris kūrė studijų programas konkrečioms profesinėms specialybėms⁷⁰. Lietuvos universitetų vadovybei komunistai nurodė pakeisti studijų programas ir organizuoti studijų procesą pagal sovietinį modelį nuo 1940 m. rudens semestro⁷¹.

Tiek 1940 m., tiek 1941 m. tvarkaraščiai atskleidžia, kad psichologijos ir pedagogikos dalykų buvo panašiai. Filosofijos ir pedagogikos grupėms buvo dėstoma vaikų psichologija, mokyklinė higiena, suvokimo psichologija, eksperimentinė psichologija ir vedamos psichologijos bei eksperimentinės psichologijos pratybos bei seminarai. Iš pedagogikos dalykų buvo dėstoma pedagogikos istorija, dabartinės pedagogikos srovės, mokinių tipologija, pedagogija, pedagoginė sociologija, buvo vedami pedagogikos ir pedagogijos seminarai bei proseminarai⁷². Veikiausiai reikėtų atlikti atskirą tarpdisciplininį tyrimą, norint suprasti, ar ir kiek pirmosios sovietinės okupacijos metais ideologiškai buvo pakeistos programos. Šiame tyrimo etape į šį klausimą galima pažiūrėti labiau techniškai. Vienas iš variantų – žvilgtelėti į studijų programose pateiktą dėstytojų paskaitoms naudotą literatūrą. Pavyzdžiui, „Vaikų amžiaus psichopatologijos“ 1940–1941 m. literatūros sąrašė galima pamatyti tiek tarpukario laikotarpio lietuvių ir vokiečių mokslininkų pavardžių, tiek 1940 m. išleistų knygų, kurių autoriai – iš Sovietų Sąjungos⁷³.

⁶⁵ Vilniaus universiteto Rektorius aktas Nr. 123, 1940-12-09, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 98, b. VU14, l. 86.

⁶⁶ Vilniaus valstybinis universitetas. Lietuvos TSR švietimo liaudies komisaro ir Švietimo ministerijos valdytojo Vilniuje įsakymų personalo klausimais nuorašai. 1940-09-10 – 1941-06-26; 1940-12-2 nuorašas, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R856, ap. 1, b. 40, l. 17.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos Kultūros departamento pranešimas Vytauto Didžiojo Universiteto prorektoriumi prof. A. Purėnui apie mokslo priemonių perkėlimą iš Vytauto Didžiojo universiteto į Vilniaus universitetą, 1940-08-13, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 631, ap. 1, b. 230, l. 5.

⁶⁸ S. Jegelevičius, 2009, p. 770.

⁶⁹ Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos Kultūros departamento pranešimas Vytauto Didžiojo Universiteto prorektoriumi prof. A. Purėnui apie mokslo priemonių perkėlimą iš Vytauto Didžiojo universiteto į Vilniaus universitetą, 1940-08-13, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 631, ap. 1, b. 230, l. 5.

⁷⁰ A. Kuraev, 2016, 71 (2), p. 10.

⁷¹ A. Pūraitė, 2011, p. 72.

⁷² Ten pat, p. 32, 33.

⁷³ LTSR Valstybinis Vilniaus Universitetas. Humanitarinių mokslų fakultetas. 1940/41 mokslo metų Vaikų amžiaus psichopatologijos programa, 1940–1941, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 142, b. 1812.

„Psichologijos programoje“ vadovėliai leisti beveik vien tik 1940–1941 m., jų autoriai – iš Sovietų Sąjungos. Be to, sąrašė galima pamatyti tokias sovietinių psichologų ar pedagogų „žvaigždžių“ pavardes kaip Konstantin Kornilov, Boris Teplov, Sergei Rubinstein ir tik du autorius iš Vakarų Europos⁷⁴. Autorių iš Sovietų Sąjungos atsiradimas literatūros sąrašė šiame ankstyvame okupacijos etape rodo, kad ideologizacijos procesai buvo vykdomi nuo pat pradžių.

Šaltiniai atskleidžia, kad ideologizacija vyko ir kitokiomis formomis. Pavyzdžiui, okupuotos Lietuvos psichologai ir pedagogai buvo siunčiami į Sovietų Sąjungos centrus „susipažinti“ su pedagogikos procesais. V. Lazersonas 1941 m. birželio 16–28 d.⁷⁵ turėjo „<...> vykti Maskvon ir Kievan dešimčiai dienų susipažinti su tenai veikiančiomis pedagoginių katedrų ir institutų ne tiek jų darbo organizacija ir metodais, kiek su paskutinėmis pedagogikos srityje vyraujančiomis srovėmis ir moksliniais laimėjimais“⁷⁶. Anot Teresės Bukauskienės, V. Lazersonas į komandiruotę neišvažiavo, o kaip tik tuo metu grįžo į Kauną⁷⁷. A. Gučas ir pedagogas J. Laužikas Sąjunginio aukštųjų mokyklų komiteto šaukimu buvo komandiruojami į mokslinę-pedagoginę konferenciją Maskvoje balandžio 19–26 d. Konferencijoje jie turėjo susipažinti su Maskvos aukštųjų ir vidurinių pedagoginių mokyklų pedagoginio darbo tvarkymu⁷⁸.

Šaltiniuose esanti informacija atskleidžia, kad psichologai ir pedagogai buvo ne tik siunčiami „iš viršaus“, bet ir vyko į Sovietų Sąjungos centrus „susipažinti“ su naująja sistema tam, kad grįžę ją diegtų okupuotoje Lietuvoje. Kitas momentas, kurį atskleidžia šaltiniai, yra tas, kad mokslininkai buvo siunčiami susipažinti būtent su pedagoginiais dalykais, o tai verčia manyti, kad psichologiją sovietai suvokė kaip pedagogikos dalį. Bendrąja prasme pedagogikos svarbą galima aiškinti pasitelkiant švietimo tyrinėtojo Thomaso S. Popkewitzo įžvalgą, kad visų pirma tradiciškai pedagogika buvo suvokiama kaip profesija, tarnaujanti valstybei. Toks požiūris, anot jo, buvo būdingas ir Sovietų Sąjungai. Pasitelkdamas šią perspektyvą, jis aiškina ir psichologijos raidą sovietinėje sistemoje. Tai sudėtinga tema, kurią teoriškai paaiškinti prireiktų atskiro teksto, tačiau galima paminėti mokslininko įžvalgą apie tai, kad tiek Vakaruose, tiek Rytuose psichologija aptariamuoju laikotarpiu buvo suvokiama kaip pagrindinė pedagogikos mokslų disciplina. Žiūrint iš dar vienos perspektyvos, sovietų valdžia visų pirma siekė sukurti mokslą, socialines paslaugas ir švietimą, kurie perteiktų socialistinės pasaulėžiūros išsivaizdavimą, tad psichologija sovietams buvo reikalinga ne tam, kad keltų klausimus, o tam, kad prisidėtų prie socialinių ir sisteminių tikslų įgyvendinimo⁷⁹. Tad galvojant apie

⁷⁴ LTSR Valstybinis Vilniaus Universitetas. Humanitarinių mokslų fakultetas. 1940/41 mokslo metų Psichologijos programa, 1940–1941, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 142, b. 1812.

⁷⁵ LTSR Švietimo Liaudies Komisariato Aukšt. ir Ped. Mok. V-bos inspektoriaus St. Jakšto raštas Vilniaus Universitetui (atsakymas į raštą Nr. 2291), 1941-06-16, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-856, ap. 2, b. 472, l. 76.

⁷⁶ Humanitarinių Mokslų Fakulteto Dekano Pr. Augustaičio raštas Vilniaus universiteto Rektoriui, 1941-03-06, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-856, ap. 2, b. 472, l. 78.

⁷⁷ *Vladas Lazersonas*, 2014, p. 428.

⁷⁸ Vilniaus universiteto įsakymas U-Nr. 29, 1941-04-14, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 631, ap. 3, b. 235, l. 37.

⁷⁹ Th. S. Popkewitz, 1984, p. 113, 128.

pedagogizacijos ir psichologijos „pakišimo“ po pedagogika procesus Lietuvoje šiuo laikotarpiu, galima šią įžvalgą turėti omenyje.

Nacių okupacija: beveik išnykimas ir A. Gučo disertacija, išgelbėjusi psichologiją

1941 m. birželio 22 d. prasidėjo Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karas. Vokiečių kariuomenė Lietuvą užėmė per pirmąją karo savaitę, 1941 m. liepos 17 d. nacistinės valdžios įsaku Lietuva tapo Rytų krašto (Ostlando) dalimi⁸⁰. Nauja okupacinė valdžia iš karto ėmėsi pertvarkų universitete. Pagal Lietuvos laikinosios vyriausybės nustatytą tvarką bei Vilniaus miesto ir apskrities komiteto švietimo valdytojo J. Vaičiaičio įsakymą VU rektorius nuo birželio 22 d. turėjo atleisti iš darbo universiteto darbuotojus⁸¹.

Naciai atleisdavo žydų kilmės darbuotojus, taigi žydų kilmės V. Lazersonas buvo atleistas⁸². 1941 m. rugpjūčio pradžioje jis buvo įkalintas Kauno gete, 1944 m. išvežtas į Dachau koncentracijos stovyklą, 1945 m. mirė⁸³. Šaltiniai atskleidžia, kad iš pareigų buvo atleisti ir psichologai J. Vabalas-Gudaitis bei J. Minginas⁸⁴. Dokumente nenurodytos atleidimo priežastys, tačiau, remiantis Sigito Jegelevičiaus įžvalga, kad iš universiteto buvo atleidžiami darbuotojai, kurie aktyviai dalyvavo sovietizacijos procese⁸⁵, galima manyti, jog šie akademikai galėjo būti atleisti būtent dėl šios priežasties. Taip pat, kadangi naciai siekė visiškai sunaikinti švietimo sistemą Lietuvoje⁸⁶, galima daryti prielaidą, kad J. Vabalas-Gudaičio, kaip Pedagogikos katedros vedėjo, atleidimas galėjo būti susijęs ir su tiesioginiu švietimo naikinimu. Šaltiniai rodo, kad pritrūkus akademinio personalo, buvo mėginimų (greičiausiai iš universiteto bendruomenės vidaus) grąžinti į darbą ir J. Vabalą-Gudaitį⁸⁷, tačiau vėlesni dokumentai byloja, jog šie bandymai buvo nesėkmingi, nes J. Vabalas-Gudaičio pavardė nepasirodo jokioje vėlesnėje su universitetu susijusioje medžiagoje. J. Minginas, galbūt dėl to paties žmonių trūkumo, tačiau kadangi nebuvo toks įtakingas kaip J. Vabalas-Gudaitis, į universitetą buvo sugrąžintas, nes jo pavardė šmėžuoja 1942 m. pavasario semestro tvarkaraščiuose⁸⁸ ir vėlesniuose nacių okupacijos metų dokumentuose.

V. Lazersono ir J. Vabalas-Gudaičio atleidimas rodo, kad buvo netekta psichologijos ir pedagogikos katedrų vedėjų, o tai verčia kelti klausimą apie šių katedrų likimą universitete. A. Gučas 1945 m. vasario 9 d. rašytame gyvenimo aprašyme teigia, kad: „Vokiečiams okupavus Lietuvą <...> universitete, uždarius psichologijos katedrą, [bu-

⁸⁰ A. Bubnys, 2007, p. 186.

⁸¹ S. Jegelevičius, 2009, p. 784.

⁸² Vilniaus universiteto Akto nuorašas A-2 Nr. 1 dėl Vilniaus universiteto tarnautojų atleidimo iš pareigų, 1941-06-27, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-856, ap. 2, b. 472, l. 11.

⁸³ *Vladas Lazersonas*, 2014, p. 455.

⁸⁴ Vilniaus Miesto ir Srities Švietimo Valdytojo įsakymo Nr. 111 nuorašas, 1941-07-30, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 98, b. VU53, l. 13.

⁸⁵ S. Jegelevičius, 2009, p. 784.

⁸⁶ J. Jašinauskas, 2007, p. 194.

⁸⁷ Vilniaus Universiteto Humanitarinių Mokslų Fakulteto Tarybos posėdžio protokolas Nr. 16, 1941-10-04, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 98, b. VU1, l. 70 a. p.

⁸⁸ *Vilniaus universiteto 1941/42 mokslo metų tvarkaraščiai*, Vilnius, 1942, p. 33.

vau] perkeltas į pedagogikos katedrą asistentu.⁸⁹ Vadinasi, Pedagogikos katedra liko, o Psichologijos katedros universitete nebebuvo, bet tai reiškia, kad šiuo laikotarpiu psichologija universitete neteko autonomiškumo, kurį suteikė šios disciplinos katedros egzistavimas. Vis dėlto psichologija bent jau kurį laiką universitete buvo dėstoma. Humanitarinių mokslų fakulteto tvarkaraščiai atskleidžia, kad psichologija ir pedagogika buvo dėstomos filosofijos ir pedagogikos grupėms. Tiesa, 1941 m. rudens ir pavasario semestruose psichologijos dalykas dar egzistavo, o 1942–1943 mokslo metais liko tik pedagogika. Iki universiteto uždarymo 1943 m. kovą pedagogikos dalykus fakultete dėstė pedagogas Jonas Pereckas, teisininkas Konstantinas Jablonskis ir J. Minginas. Veikiausiai universitete jie atsirado ir pedagogikos dalykus čia dėstė, nes daugiau nebuvo kam. Tvarkaraščiai atskleidžia, kad fakultete liko psichologai A. Gučas ir universitete naujas žmogus – Albinas Liaugminas. 1941 m. jie dėstė psichologiją, pedagogikos psichologiją, eksperimentinę psichologiją, pedagogikos sistemos pagrindus ir vedė pedagogikos seminarus⁹⁰, o 1942–1943 m. – pedagogikos pagrindus, pedagogikos sroves, pedagogiją ir vedė pedagogikos seminarus⁹¹.

Okupuotoje Sovietų Sąjungos teritorijoje naciai norėjo visiškai sunaikinti kultūrą ir švietimo sistemą, tačiau Baltijos šalių gyventojams kultūros ir švietimo srityse laikinai buvo padaryta nuolaidų. Todėl gana ilgą laiką karo laikotarpiu Baltijos šalyse veikė įvairios švietimo įstaigos, kurias palaipsniui žadėta reformuoti ir pajungti karo tikslams⁹². Linas Jašinauskas, aiškindamas to meto Lietuvos švietimo sistemos raidą, išvelgia vidinį visuomenės siekį bet kokiomis sąlygomis puoselėti švietimą ir išlaikyti savą kultūrą ir tautinę savimonę⁹³. Tad, atsižvelgiant į šį kontekstą, galima numanyti, jog pedagogizacijos procesai čia susiję ne su išorine nacių valdžia, o su vidiniu siekiu išsaugoti ir puoselėti švietimą Lietuvoje. Tuo labiau kad Humanitarinių mokslų fakultete dirbo daug pedagogų, o psichologai, dirbę ten visą laiką iki nacių okupacijos, užsiėmė ir pedagogine veikla.

Svarbu pamėginti suprasti ir psichologų A. Gučo ir A. Liaugmino darbo universitete aplinkybes. Abu psichologai sovietų okupacijos laikotarpiu Lietuvoje dirbo tuo metu taip vadintame Vilniaus valstybiniame pedagoginiame institute (VVPI). A. Liaugminas nacių okupacijos laikotarpiu netgi tapo tuo metu Vilniaus pedagoginio instituto (VPI) direktoriumi⁹⁴, o A. Gučas, prie sovietų okupacinės valdžios nuo 1940 m. spalio 1 d. pradėjęs dirbti institute⁹⁵, nėra žinoma dėl kokių priežasčių nacių okupacijos pradžioje iš instituto buvo atleistas⁹⁶. Taip pat galima aptikti šaltinių, kurie rodo, kad psichologai

⁸⁹ [Alfonso Gučo] Autobiografija, 1945-02-09, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 142, b. 635.

⁹⁰ *Vilniaus universiteto 1941/42 mokslo metų tvarkaraščiai*, Vilnius, 1942, p. 90–97; *Vilniaus universiteto 1942/43 mokslo metų-pavasario semestro paskaitų tvarkaraščiai*, Vilnius, 1943, p. 8–10.

⁹¹ *Vilniaus universiteto 1942–1943 m. m. rudens semestro paskaitų tvarkaraščiai*, Vilnius, 1942, p. 8–10.

⁹² L. Jašinauskas, 2007, p. 194.

⁹³ Ten pat, p. 7, 8.

⁹⁴ *Lietuvos edukologijos universiteto raidos bruožai*, 2015, p. 25.

⁹⁵ Universiteto mokslinio personalo anketos „G“, 1941-12-15, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, R-856, ap. 1, b. 65, l. 12 a. p.

⁹⁶ Alfonso Gučo autobiografija, 1945-02-09, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 142, b. 635.

sovietų okupacijos laikotarpiu buvo įsitraukę į pedagogizacijos procesus. A. Gučas sovietų okupacijos laikotarpiu važiavo į vieną komandiruotę, kuri vyko Maskvoje, taip pat 1940 m. vasarą su VVPI darbuotojais posėdžiavo Švietimo ministerijoje, kur ruošė vaikų darželių auklėtojoms kursų programą⁹⁷, dalyvavo 1940 m. rugpjūčio 14–15 d. Kaune vykusiame Lietuvos mokytojų suvažiavime Sporto halėje, kuriame skaitė pranešimą „Tarybų Sąjungos švietimo sistema“⁹⁸. Apie A. Liaugminą iš sovietų ir nacių okupacijos laikotarpio neturima daug medžiagos, tačiau, kadangi abu psichologai pirmosios sovietų okupacijos laikotarpiu dirbo VVPI, daroma prielaida, jog ir A. Liaugminas galėjo būti įsitraukęs į panašius procesus, tuo labiau kad jis dar 1938–1939 m. dirbo Klaipėdos pedagoginiame institute ir institutą perkėlus į Vilnių jame dirbo toliau⁹⁹.

Atsižvelgiant į šiuos ideologinius aspektus, atrodytų, kad A. Gučas ir A. Liaugminas universitete liko atsitiktinai, tačiau tuo abejoti verčia tam tikri su okupantų veikla universitete susiję faktai. VU nacių okupacijos metais veikė beveik du semestrus, 1943 m. kovo 17 d. universitetas buvo uždarytas, tačiau naciai mokslo potencialą bandė panaudoti karo reikalams, todėl kai kuriems mokslininkams buvo leista tęsti mokslinį darbą¹⁰⁰. 1943 m. birželio mėnesį į universitetą atvyko įgaliotinis Ostlando mokyklų reikalams. Fakultetuose buvo sušaukti pasitarimai, kuriuose mokslo personalo nariai buvo apklausiami, taip pat domėtasi jų mokslinių darbų tematika. Dauguma pateiktų temų buvo atmestos, kai kurias reikalauta pakeisti. Okupantai universiteto mokslininkų tyrimus suskirstė į A–D kategorijas, A grupei buvo priskiriamos svarbiausios karui temos. Humanitarinių mokslų fakulteto tematika nacių beveik nedomino, tačiau būta išimčių, į kurias pateko psichologų ir pedagogų universitete darbai, kartu A. Liaugmino ir A. Gučo tyrimai. 1943 m. birželio 18 d. Humanitarinių mokslų fakulteto dėstytojų mokslinių tyrimų sąrašo filosofijos skylyje atsidūrė A. Liaugmino tyrimas, pedagogikos skylyje A. Gučo ir J. Mingino tyrimai¹⁰¹. Taip pat vertėtų pridurti, kad ir J. Pereckas turėjo galimybę atlikti mokslinį tyrimą ir netgi 1943 m. gruodžio mėnesį buvo siunčiamas į Vokietiją mokslo reikalais¹⁰². Neaptikta šaltinių, atskleidžiančių, kieno iniciatyva toks tyrimas buvo numatytas atlikti ir nėra žinoma, ar mokslinė kelionė įvyko, nes neaptikta ją patvirtinančių dokumentų.

Minėtame nacių sudarytame sąrašė aptinkama, kad A. Liaugmino tyrimas¹⁰³ – filosofinės krypties, J. Perecko¹⁰⁴ ir J. Mingino¹⁰⁵ – pedagoginės, o A. Gučo tyrimas (tiksliau – disertacija), nors nacių buvo įrašytas į pedagogikos skyrių, tačiau, jei kalbėsime apie ištakas,

⁹⁷ Alfonso Gučo laiškas Giedrei Gučienei, 1940-08-02, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 142, b. 594.

⁹⁸ Nebaigtas Alf. Gučo spausdintų raštų sąrašas, 1926-1947, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 142, b. 524.

⁹⁹ „Albinas Liaugminas“.

¹⁰⁰ S. Jegelevičius, 2009, p. 793.

¹⁰¹ Forschungsarbeiten des Lehrpersonals der Humanistischen Fakultät, 1943-06-18, in: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 165, b. 266, l. 74.

¹⁰² Vilniaus universiteto Rektoriaus raštas Švietimo vadybai, 1943-12-13, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-856, ap. 2, b. 641, l. 20.

¹⁰³ Albinas Liaugminas, *Vitalistiniai etikos pagrindai F. Ničės ir V. Solovjovo darbuose. Disertacija*.

¹⁰⁴ Jonas Pereckas, *Der Einfluss der deutschen pädagogischen Schauungen auf die Schulorganisation in Litauen zur Zeit seiner Unabhängigkeit*.

¹⁰⁵ Jonas Minginas, *Die Schule von Kražiai in der zeit der Edukation Kommission*.

buvo psichologijos mokslo krypties¹⁰⁶, todėl vertėtų jį aptarti kiek plačiau. A. Gučas disertaciją pradėjo rašyti 1937 m., studijuodamas Vienos universitete pas psichologus Karlą ir Charlotte Bühlerius, tačiau ten tyrimo atlikti jam nepavyko, nes Vienos universitete jis praleido tik tris semestrus. Tyrimą A. Gučas tęsė Jenos universitete pas psichologą Friedrichą Sanderį, tačiau ir čia tyrimo neužbaigė¹⁰⁷. A. Gučo Antrojo pasaulinio karo laikotarpio susirašinėjimais su žmona parodo, kad nacių okupacijos laikotarpiu, rodos, pagrindinis akademinis jo galvos skausmas buvo egzaminų laikymas¹⁰⁸ ir toji disertacija, kurios vadovas šiame universitete buvo filosofas Vosylius Sezemanas¹⁰⁹. Tiek minėtas universiteto dėstytojų tyrimų sąrašas, tiek vėlesni A. Gučo laišakai žmonai atskleidžia, kad A. Gučas oficialiai uždarius universitetą disertaciją, nors ir patirdamas sunkumų, rašė toliau – 1943 m. liepos mėnesį žmonai pasakojo apie išlaikytus egzaminus ir baigtą rašyti disertaciją, kurią ginti sukliudė biurokratiniai reikalai¹¹⁰. Galiausiai 1944 m. kovo 2 d. viešame VU Humanitarinių mokslų fakulteto Pedagogikos katedros posėdyje A. Gučas apgynė disertaciją ir jam buvo suteiktas filosofijos daktaro laipsnis¹¹¹. Daroma išvada, kad A. Gučo disertaciją galima laikyti tarsi šio laikotarpio simboliu, nes tokia (disertacijos rašymo) forma psichologijos mokslas veikė šiuo laikotarpiu ir, galima sakyti, tam tikra prasme šį mokslą (iš)saugojo.

Sovietinės reokupacijos ir naujo etapo psichologijoje pradžia

1944 m. vasarą sovietų armijai užėmus Vilnių, prasidėjo antroji sovietinė okupacija. Nacių okupacijos laikinai nutrauktas kultūrinio gyvenimo sovietizavimas Lietuvoje su nauja jėga buvo atkurtas sovietams grįžus. Pokariniu laikotarpiu kultūrinis gyvenimas Sovietų Sąjungoje pasidarė dar labiau ideologizuotas ir visiškai priklausomas nuo valdžios institucijų. Buvo atkurtas kultūrinio gyvenimo kontrolės mechanizmas – kultūrą, kaip ir visas kitas gyvenimo sritis, griežtai kontroliavo atitinkamos komunistų partijos ir valstybinės valdžios struktūros¹¹².

Vilniaus ir Kauno universitetai oficialiai buvo atkurti 1944 m. spalio 10 d.¹¹³, tačiau jie, kaip ir kitos aukštosios mokyklos, darbą pradėjo iš karto po reokupacijos – rugpjūčio ir rugsėjo mėnesiais. Nuo 1946 m. Lietuvos aukštosios mokyklos tiesiogiai priklausė SSRS aukštojo mokslo ministerijai (AMM), anot Danutės Blažytės-Baužienės, SSRS AMM nuo pat 1944 m. vykdė Lietuvos aukštųjų mokyklų pertvarkymą. SSRS AMM

¹⁰⁶ Alfonsas Gučas, *Izoliuojamosios abstrakcijos vystymosi tyrimai. Disertacija*.

¹⁰⁷ I. Rasicaitė, 2021, p. 29.

¹⁰⁸ 1943 metų kovo mėn. 9 dieną 16 val. Vilniaus Universiteto Humanitarinių Mokslų Fakulteto dekanate įvyko vyr. asistento Alfonso Gučo doktorato atsakomasis egzaminas, 1943, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 142, b. 16.

¹⁰⁹ Alfonso Gučo laiškas Giedrei Gučienei, 1942-11-21, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 142-5, b. 94.

¹¹⁰ Alfonso Gučo laiškas Giedrei Gučienei, 1943-07-13, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 142, b. 594.

¹¹¹ Pažymėjimas, kad Vilniaus Universiteto Humanitarinių Mokslų Fakulteto Pedagogikos katedros vyr. asistentas Alfonsas Gučas 1944 m. kovo mėn. 2 d. viešame Fakulteto posėdyje apgynė disertaciją „Izoliuojamosios abstrakcijos vystymosi tyrimai“, 1944, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 142, b. 16.

¹¹² *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*, 2005, p. 12, 13.

¹¹³ *Lietuvos TSR vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys*, 1944, p. 42–43.

pirmosios pertvarkos yra susijusios su studijų programomis ir bendru aukštojo mokslo ideologizavimu (marksizmo-leninizmo, politinės ekonomijos ir sovietinės ideologijos pagrindų dėstymu)¹¹⁴. Panašu, kad didžiausias pertvarkymas įvyko 1948 m., kai VKP(b) CK ir SSRS AMM vykdė aukštųjų mokyklų „reviziją“¹¹⁵, tačiau iki didesniųjų pertvarkų universiteto viduje vyko pokyčiai, kuriuos taip pat svarbu iširti.

Vilniaus valstybiniam universitetui (VVU) buvo skirtas pagrindinis vaidmuo rengiant mokslo kadrus ir kvalifikuotus sovietinius specialistus. Po karo VVU buvo aštuoni fakultetai, tarp jų – Istorijos-filologijos fakultetas, kurį sudarė istorijos, filologijos ir pedagogikos skyriai¹¹⁶. Taigi neliko nepriklausomoje Lietuvoje veikusio Humanitarinių mokslų fakulteto.

Panašu, kad į universitetą buvo grąžinami psichologai ir pedagogai. Į universitetą buvo sugrąžintas J. Vabalas-Gudaitis ir 1944 m. lapkričio 22 d. paskirtas Istorijos-filologijos fakulteto dekanu, savo noru iš šių pareigų atleistas tų pačių metų gruodžio 12 d.¹¹⁷ Galima numanyti, kad Pedagogikos ir Psichologijos katedros veikė Pedagogikos skyriuje. Viename VVU rašte J. Vabalas-Gudaitis paskiriamas [Pedagogikos] katedros vedėju¹¹⁸. Anot psichologės Eglės Rimkutės, tyrinėjusios A. Gučo asmenybę, A. Gučas Psichologijos katedros vedėju dirbo nuo 1940 m. iki 1988 m., tad tikėtina, kad 1944 m. A. Gučas buvo paskirtas Psichologijos katedros vedėju¹¹⁹. Tokia prielaida laikoma logiška, nes daugiau nebūtų buvę kam tuo metu katedrai vadovauti. Svarbiausia, kad šaltiniai atskleidžia, jog psichologijos ir pedagogikos katedros vėl buvo atskirtos, vadinasi, tam tikra prasme buvo grąžintas psichologijos autonomiškumas.

A. Gučas nuo 1944 m. rugšėjo 1 d. buvo paskirtas į Psichologijos katedros docento ir Istorijos-filologijos fakulteto prodekano vietą¹²⁰. J. Vabalui-Gudaičiui atsistatydinus, buvo paskirtas į fakulteto dekaną vietą¹²¹. J. Vabalui-Gudaičiui dar prieš prasidedant mokslo metams, 1944 m. rugpjūčio 15 d., VVU Humanitarinių mokslų fakulteto¹²² tarybos posėdžio metu buvo nutarta suteikti filosofijos daktaro laipsnį nuo 1927 m.¹²³, daktaro laipsnis

¹¹⁴ D. Blažytė-Baužienė, 2014, p. 37–39.

¹¹⁵ Ten pat, p. 44.

¹¹⁶ V. B. Pšibilskis, 2009, p. 803.

¹¹⁷ Jono Vabalas-Gudaičio asmens byla, 1945-06-16, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 391, ap. 10, b. 15828, l. 1.

¹¹⁸ Švietimo Liaudies Komisarų įsakymas Nr. 38 dėl J. Vabalas-Gudaičio paskyrimo Humanitarinių mokslų fakulteto [Pedagogikos] katedros vedėju, 1944-10-07, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 126, b. 85, l. 2.

¹¹⁹ E. Rimkutė, 1997, p. 8.

¹²⁰ LTSR Vilniaus Valstybinio Universiteto Istorijos-Filologijos Fakulteto Nr. 8 ištrauka Vilniaus Valstybinio Universiteto Rektoriui, 1944-11-14, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 142, b. 4.

¹²¹ LTSR Vilniaus Valst. Universiteto Rektoriaus paskyrimas Nr. 1626 Istorijos-Filologijos Fakulteto Prodekanui Docentui Alfonsui Gučiui laikinai eiti Dekano pareigas, 1944-12-06, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 142, b. 5.

¹²² Kaip suprantama, prasidėjus naujiems mokslo metams sovietų Lietuvoje Humanitarinių mokslų fakultetas imtas vadinti Istorijos-filologijos fakultetu, nes dokumentuose iki mokslo metų rašoma apie Humanitarinių mokslų fakultetą, o paskui jau apie Istorijos-filologijos fakultetą. O be to, anot universiteto istorijos tyrinėtojų, 1944–1945 m. m. VVU veikė Istorijos ir filologijos, Teisės mokslų, Ekonomikos mokslų, Fizikos ir matematikos, Chemijos, Gamtos mokslų, Medicinos ir Miškų mokslų fakultetai (V. B. Pšibilskis, 2009, p. 803).

¹²³ Ištrauka iš Vilniaus Valstybinio Universiteto Humanitarinių Mokslų Fakulteto Tarybos posėdžio protokolo Nr. 3, 1944-08-15, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 126, b. 86 (103, 109), l. 1.

buvo suteiktas rugsėjo 19 d.¹²⁴ Pastarąjį dokumentą „už dekaną“ pasirašė A. Gučas, todėl galima numanyti, kad fakulteto rengimo procesuose ir svarstymuose vasarą jis galėjo dalyvauti dar prieš tapdamas docentu ir prodekanu.

J. Vabalo-Gudaičio fonde aptinkamas dokumentas, kuriame jis 1944 m. gruodžio 31 d. kreipiasi į VVU Rektorių ir iš kurio sužinoma, kad VDU iš karto po karo psichologų nebuvo, nes J. Vabalas-Gudaitis kreipimesi prašo leisti jam dėstyti Kauno universitete, kuriame „nėra jokio žymesnio psichologo bei pedagogo“. Tame pačiame dokumente jis kalba apie dar keturis VVU Istorijos-filologijos fakultete dirbusius, anot J. Vabalo-Gudaičio, turinčius patirties, pedagogus¹²⁵. Greičiausiai turimi omenyje A. Gučas ir J. Laužikas, nes pastarasis 1944 m. spalio 7 d. buvo paskirtas VVU Humanitarinių mokslų fakulteto [Pedagogikos] katedros docentu, gruodžio 2 d. VVU Istorijos-filologijos¹²⁶, greitai ir fakulteto prodekanu¹²⁷. Nacių okupacijos laikotarpiu universitete psichologijos ir pedagogikos dalykus dėstė J. Minginas ir A. Liaugminas. Pastarasis artėjant sovietų armijai prie Lietuvos pasitraukė į Vakarų¹²⁸, o J. Minginas, panašu, tuo metu gyveno Vilniuje, nes A. Gučas, tiesa, kiek vėlesniu metu, 1945 m. rugpjūčio 4 d., laiške žmonai rašė, kad įsiregistravo gyventi pas J. Minginą Olandų gatvėje¹²⁹. Todėl daroma prielaida, kad ketvirtasis pedagogas greičiausiai ir bus J. Minginas. Kas penktasis, anot J. Vabalo-Gudaičio, turintis patirties pedagogas, kol kas nėra aišku. Tai ir kodėl J. Vabalas-Gudaitis VVU Istorijos-fakultete dirbusius kolegas įvardija kaip „pedagogus“ – ar jis taip save ir kolegas identifikavo atsižvelgdamas į prieškarinio ir karo laikotarpio akademinę karjerą, ar įvardijo okupacinei valdžiai palankesnę variantą – paliekama ateities tyrimams.

Atsižvelgiant į politinį kontekstą, galima prieiti prie išvados, kad bendras aukštųjų mokyklų sovietizavimas ir psichologų (ir pedagogų) gražinimas į universitetą ženklina naują mokslo (taip pat ir psichologijos) etapą jau sovietų Lietuvoje.

Išvados

Antrojo pasaulinio karo pradžioje Lietuva atgavo Vilnių, o kartu su juo ir visas institucijas, taip pat universitetą. Atsižvelgiant į SBU kontekstą ir ištyrus 1939 m. spalio–1940 m. birželio situaciją VU, psichologijoje neįžvelgiama jokio ryškaus SBU veiklos tęstinumo. Aptariamuoju laikotarpiu Lietuvoje veikė dvi aukštosios mokyklos – VU ir VDU, ir tai buvo laikotarpis, kai Lietuvoje pirmą kartą psichologija veikė dviejuose universitetuose.

¹²⁴ Vilniaus Valstybinio Universiteto Humanitarinių Mokslų Fak. Dekano siūsta Vilniaus Valstybinio Universiteto Rektoriui protokolo Nr. 9 ištrauka apie posėdį, kuriame buvo nutarta suteikti J. Vabalui-Gudaičiui filosofijos daktaro laipsnį nuo 1927 m., 1944-08-15, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 126, b. 86 (103, 109), l. 6.

¹²⁵ Prof. J. Vabalo-Gudaičio pareiškimas Vilniaus Valstybinio Universiteto Drg. Rektoriui, 1944-12-31, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 126, b. 87 (107), l. 3.

¹²⁶ Dokumente rašoma „Istorijos-teologijos“, tačiau veikiausiai čia bus įšivėlusai klaida ir bus turima omenyje Istorijos-filologijos fakultetas, nes tuo metu Istorijos-teologijos fakulteto nebuvo (Jono Laužiko tarnybos lapas, 1945, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 391, ap. 10, b. 8317, l. 2).

¹²⁷ Jono Laužiko tarnybos lapas, 1945, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 391, ap. 10, b. 8317, l. 2.

¹²⁸ „Albinas Liaugminas“.

¹²⁹ Alfonso Gučo laiškas Giedrei Gučienei, 1945-08-28, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 142, b. 594.

Psichologų sudėtis abiejuose universitetuose liko tokia pati kaip ir Kauno laikotarpiu. Psichologijos turinys taip pat liko toks pat – dominavo pedagoginė psichologija, kuri, panašu, buvo reikalinga valstybiniam švietimo lygmeniui palaikyti.

Pirmosios sovietų okupacijos laikotarpiu kadru valymo metu buvo netekta dviejų psichologijos dalyką universitete dėščių dėstytojų, o likusieji psichologai išlaikė savo darbinę pozicijas. Apibendrintai galima teigti, kad šiuo laikotarpiu galima įžvelgti tai, kad sovietų valdžia buvo pradėjusi vykdyti ideologinius pokyčius, pavyzdžiui, pradėjo keisti tvarkaraščius ir studijų programų literatūrą. Taip pat galima identifikuoti sovietų dėmesį pedagogikai ir daroma prielaida, kad ir okupuotoje Lietuvoje psichologija „iš viršaus“ buvo pozicionuojama kaip pedagogikos dalis.

Nacių okupacijos laikotarpiu iš universiteto dėl ideologinių priežasčių buvo pašalinti trys psichologai, vienas iš jų vėliau buvo sugražintas. Universitete liko dirbti trys psichologai: du jų – senbuviai, vienas – naujas žmogus universitete. Šiuo laikotarpiu taip pat galima įžvelgti ryškų pedagogikos dominavimą, kuris siejamas su iš visuomenės vidaus einančiu siekiu išsaugoti švietimą Lietuvoje. Galima konstatuoti ir tai, kad psichologija universitete beveik išnyko, nes vienu metu jos ten visai neliko. Tačiau psichologijos mokslas buvo tęsiamas, nes net ir universitetą uždarius psichologas A. Gučas toliau rašė ir apgynė disertaciją, kurią jis rašė nuo 1937 m.

1944 m. prasidėjusi reokupacija iš karto atnešė pokyčių ir aukštosiose mokyklose. Istoriografijoje lūžiniais metais moksle laikomi 1948 m., kai VKP(b) CK ir SSRS AMM pradėjo vykdyti aukštųjų mokyklų „reviziją“, tačiau šaltiniai atskleidžia institucinius pokyčius prasidėjus dar 1944 m. Taigi 1944 m. prasidėję pokyčiai aukštosiose mokyklose bei mokslo (kartu ir psichologijos) sovietizavimas ženklina naują etapą.

Atlikus psichologijos likimo Lietuvos aukštosiose mokyklose Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu tyrimą, apibendrintai galima teigti, kad psichologija kaip atskira mokslo disciplina šiuo laikotarpiu neįsitvirtino, tačiau universitetuose egzistavo – instituciniu lygmeniu priklausė humanitariniams mokslams ir buvo „glaudžiama“ prie pedagogikos. Psichologija tiek nepriklausomu, tiek okupacijų laikotarpiu veikė šalia pedagogikos ir visų valdžių buvo suvokiama kaip pedagogikos dalis, todėl teisinga būtų šiuo laikotarpiu ją įvardyti kaip (pedagoginę) psichologiją. Tyrimas parodė, kad (pedagoginės) psichologijos reikalingumas aukštosiose mokyklose visų valdžių buvo suvokiamas valstybiniu lygmeniu, kaip būtinas švietimo reikalams puoselėti. Prieškariu Lietuvoje veikė apie dešimt psichologų, atlikus tyrimą paaiškėjo, kad (per karą dalies jų netekus ir keliems atsiradus universitete), pokariu šios srities mokslininkų liko kone dvigubai mažiau.

Bibliografija

- „Albinas Liaugminas“ – „Albinas Liaugminas“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, [interaktyvus]: <https://www.vle.lt/straipsnis/albinas-liaugminas/>, [2022-11-29].
- Ash M. G., 2008 – Mitchell G. Ash, *Psychology*, in: *The Cambridge History of Science, Volume 7: The Modern Social Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Bagdonas A. et al., 2008 – Albinas Bagdonas et al., „The History of Lithuanian Psychology“, in: *European Psychologist*, 2008, Vol. 13 (3), p. 227–237, <<https://doi.org/10.1027/1016-9040.13.3.227>>.

- Bagdonas A., 1991 – Albinas Bagdonas, „The Development of Psychology in Lithuania“, in: *Science, Arts and Lithuania*, 1991, Nr. 2, p. 55–62.
- Bagdonas A., 2009 – Albinas Bagdonas, „Bendrosios psichologijos katedra“, in: *Vilniaus universitetas. Filosofijos fakultetas. 1579–1989–2009*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 28–41.
- Bagdonas A., 2018 – Albinas Bagdonas, „Psichologijos institucionalizacija Lietuvoje: žvilgsnis iš valstybės 100-mečio perspektyvos“, in: *Psichologija*, 2018, Nr. 58, p. 7–37, <<https://doi.org/10.15388/Psichol.2018.1>>.
- Bitautas A. et al., 2016 – Algis Bitautas et al., *Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. vyriausybės ministrų biografinis žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016.
- Blažytė-Baužienė D., 2014 – Danutė Blažytė-Baužienė, „Lietuvos aukštųjų mokyklų sovietizavimas: SSRS aukštojo mokslo ministerijos vaidmuo“, in: *Stalininis režimas Lietuvoje 1944–1953 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.
- Bubnys A., 2007 – Arūnas Bubnys, „Nacių okupacija“, in: Arvydas Anušauskas et al., *Lietuva 1940–1990 m. Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius: LGGRTC, 2007.
- Bukelevičiūtė D., 2016 – Dalia Bukelevičiūtė, „Švietimo socialinis prieinamumas“, in: Dalia Bukelevičiūtė et al., *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918–1940 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.
- Bumblauskas A. et al., 2019 – Alfredas Bumblauskas et al., *Alma Mater Vilnensis. Trumpa universiteto istorija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.
- Gailienė D., 1997 – Danutė Gailienė, „Klinikinė psichologija Lietuvoje“, in: *Psichologija*, 1997, Nr. 17, p. 5–24, <<https://doi.org/10.15388/Psichol.1997.17.9016>>.
- Gawrońska-Garstka M., 2016 – Magdalena Gawrońska-Garstka, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie Uczelnia ziem północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej (1919–1939) w świetle źródeł*, Poznań: Wydawnictwo, 2016.
- Izidorius Tamošaitis, 2010 – Izidorius Tamošaitis. *Rinkiniai filosofiniai raštai*, sud. Gražina Pranckietytė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010.
- Jacikevičius A., 1967 – Aleksandras Jacikevičius, „Psichologijos mokslo raida Tarybų Lietuvoje“, in: *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Pedagogika ir psichologija*, IX, 1967, p. 5–18.
- Jašinauskas L., 2007 – Linas Jašinauskas, *Lietuvos švietimas nacių okupacijos metais (1941–1944). Monografija*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007.
- Jasiūnas H., Verikaitė V., 2007 – Henrikas Jasiūnas, Vitolda Verikaitė, „Matematikos studijos Vilniaus universiteto matematikos-gamtos fakultete 1940–1944 metais“, in: *Lietuvos matematikos rinkinys*, 47, spec. Nr. 2007, p. 310–319, <[10.15388/LMR.2007.24221](https://doi.org/10.15388/LMR.2007.24221)>.
- Jegelevičius S., 2009 – Sigitas Jegelevičius, „Nacių okupacija“, in: A. Bumblauskas et al., *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
- Jegelevičius S., Gaidis R., 2019 – Sigitas Jegelevičius, Ryšard Gaidis, „Antrojo pasaulinio karo sukūryje: 1939–1940 m. ir 1941–1944 metai“, in: *Alma Mater Vilnensis. Trumpa universiteto istorija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.
- Juchnevičienė N., 2013 – Nijolė Juchnevičienė, „Klasikinė filologija ideologijos gnaužuose (1940–1953 metai)“, in: *Literatūra*, 2013, 55 (3), p. 99–114, <[10.15388/Litera.2013.3.2498](https://doi.org/10.15388/Litera.2013.3.2498)>.
- Karčiauskienė M., 2016 – Magdalena Karčiauskienė, „Mokytojo problema Lietuvoje (1918–1940)“, in: *Acta Pedagogica Vilnensia*, 2016, Nr. 20, p. 4–20, <[10.15388/ActPaed.1993.02.9362](https://doi.org/10.15388/ActPaed.1993.02.9362)>.
- Kuhn Th. S., 2003 – Thomas S. Kuhn, *Mokslo revoliucijų struktūra*, Vilnius: Pradai, 2003.
- Kuodys M., 2015 – Modestas Kuodys, „Vytauto Didžiojo universiteto perspektyvų refleksija Lietuvos viešojoje erdvėje 1939–1940 m.“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2015 (15), p. 95–112.
- Kuraev A., 2016, 71 (2) – Alex Kuraev, „Soviet Higher Education: An Alternative Construct to the Western University Paradigm“, in: *Higher Education*, 2016, 71 (2), p. 181–193, <<https://doi.org/10.1007/s10734-015-9895-5>>.
- Leahey Th. H., 2012 – *A History of Psychology from Antiquity to Modernity*, New York: Routledge, 2012.

- „Lidia Wołoszynowa“ – „Lidia Wołoszynowa“, in: *Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego*, [interaktyvus], in: <http://psych.uw.edu.pl/o-nas/historia/lidia-wołoszynowa/>, [2022-11-29].
- Lietuvos edukologijos universiteto raidos bruožai*, 2015 – *Lietuvos edukologijos universiteto raidos bruožai*, red. kolegija: Antanas Kiveris et al., Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015.
- Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990, 2005 – Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*, sud. Juozapas Romualdas Bagušauskas, Arūnas Streikus, Vilnius: LGGRTC, 2005.
- Lietuvos psichologija amžių sandūroje – Lietuvos psichologija amžių sandūroje. Konferencijos, skirtos A. Gučo 90-mečiui, medžiaga*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997.
- Lietuvos universitetas 1579–1803–1922, 1972 – Lietuvos universitetas 1579–1803–1922*, redagavo Pranas Čepėnas, Chicago: Lietuvos profesorių draugija Amerikoje, 1972.
- Mačiulis D., 2015 – Dangiras Mačiulis, „Nacionalinė švietimo sistema ir valdžia“, in: E. Bendikaitė et al., *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.). X tomas, II dalis*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 40.
- Popkewitz Th. S., 1984 – Thomas S. Popkewitz, „Soviet Pedagogical Science: Visions and Contradictions“, in: *Journal of curriculum studies*, 1984, Vol. 16, No. 2, pp. 111–130, <<https://doi.org/10.1080/0022027840160202>>.
- Psichologai apie žmogaus raidą, 1999 – Psichologai apie žmogaus raidą. Iš XX a. Lietuvos ir užsienio psichologijos: antologija*, sud. Marija Garbačiauskienė, Kaunas, 1999.
- Pšibilskis V. B., 2009 – Vygintas Bronius Pšibilskis, „Vilniaus universitetas sovietinės valdžios metais (1944–1990). Stalinizmo gnaužuose (1944–1953)“, in: Alfredas Bumblauskas et al., *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai. Kolektyvinė monografija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
- Pūraitė A., 2011 – Aurelija Pūraitė, *Aukštojo universitetinio mokslo valstybinis reguliavimas*, daktaro disertacija, Mykolo Riomerio universitetas, 2011.
- Rasickaitė I., 2021 – Ignė Rasickaitė, *Psichologijos mokyklos ir jų raida Lietuvoje tarpukariu*, magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2021.
- Rimkutė E., 1997 – Eglė Rimkutė, „Lietuvos psichologų ugdytojas“, in: *Lietuvos psichologija amžių sandūroje. Konferencijos, skirtos A. Gučo 90-mečiui, medžiaga*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997 m. gruodžio 5 d.
- Ruzgas A., 2004 – Albertas Ruzgas, „Psichologijos mokslininkas Lietuvoje ir Užpoliarėje. Jono Pankausko 100-osioms gimimo metinėms“, in: *XX amžius*, 2004, [interaktyvus], in: http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2004/03/24/atmi_02.html, [2022-11-29].
- Sirutavičius V., 2014 – Vladas Sirutavičius, „Sovietizacijos ypatybės Lietuvoje 1945 m. vasarą. Lietuvos SSR pirmasis inteligentų suvažiavimas“, in: sud. Regina Laukaitytė, *Stalininis režimas Lietuvoje 1944–1953 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.
- Sperskienė R., 2012 – Rasa Sperskienė, „Psichologo Bogdano Zavadskio (1902–1966) dokumentų kolekcija Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje“, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, 2011/2012, p. 113–119.
- Universitas Vilnensis 1579–2004, 2004 – Universitas Vilnensis 1579–2004*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.
- Vilniaus universiteto istorija 1940–1979, 1979 – Vilniaus universiteto istorija 1940–1979*, red. kolegija: J. Kubilius et al., Vilnius: Mokslas, 1979.
- Vytauto Didžiojo universitetas, 2008 – Vytauto Didžiojo universitetas. Atmintis, žmonės ir idėjos*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2008.
- Vladas Lazersonas, 2014 – Vladas Lazersonas. Rinktiniai raštai*, sud. Albinas Bagdonas, Polina Pailis, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
- Wright K., Buhvanan E., 2020 – Katie Wright, Emma Buhvanan, „Educational Psychology: Developments and Contestations“, in: *Handbook of Historical Education: Debates, Tensions, and Directions*, New York, 2020.